

A jó és a rossz közgazdaságtana

Tomáš Sedláček

A jó és a rossz közgazdaságtana

A Gilgames-eposztól a Wall Streetig

A fordítás alapja:

Tomas Sedlacek: *Economics of Good and Evil: The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh To Wall Street*. Oxford University Press, Inc.

Copyright © Tomáš Sedláček, 2012

Fordította © Garamvölgyi Andrea, 2012

Szerkesztette: Szöllös Péter

Borítóterv: Tabák Miklós

HVG Könyvek

Kiadóvezető: Budaházy Árpád

Felelős szerkesztő: Török Hilda

Kiadói szerkesztő: Szűcs Adrienn

ISBN 978-963-304-099-7

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeseti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2012

Felelős kiadó: Szauer Péter

www.hvgkonyvek.hu

Nyomdai előkészítés: Kedves László

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: György Géza

*A kisfiamnak, Chrisnek, aki, úgy érzem, máris többet ért a világból, mint amennyit én valaha is megértek. Bár régen talán én is olyan voltam, mint ő.
Mindenesetre remélem, hogy egyszer majd ír egy jobb könyvet.*

Tanuld hát, halandó, sorsodat ismerni,
Ne fárasszad lelked a rendbül kitérni.
Csak úgy gyakoroljad véges bölcsességed,
Hogy vele vizsgálhasd belső mesterséged.
Egy emberi része e nagy természetnek,
Remek-munkája lett a dicső egeknek.
Ki ha éppen nem vagy, nagyon okoskodik,
Mindég egyenlőül hibáz, s tébolyodik.
Egész világot fut gondolatjaival,
De semmit nem ismér tudományaival.
A történetektől szüntelen ínetik,
Érzékenységi közt fel-felfüggesztetik.
Lárma van körülötte, nem tudja mit csinál,
Hol sebesen fut, hol hirtelen hátrál.
Most Istennek csak nem mondja méltósága;
De meg porrá teszi nagy alacsonyysága.
Sok-képen adja-ki büszke ítéletét,
Még nem is értheti csudállatos létét.

ALEXANDER POPE: *AZ EMBERNEK PRÓBÁJA*¹

¹ Alexander Pope: II. levél. In: *Az embernek próbája (Essay on Man)*. Bessenyei György átdolgozása. Béts, Kaliwoda Ny, 1772.

Tartalom

Václav Havel előszava	11
BEVEZETÉS A közgazdaságtan története: A költészettől a tudományig	15
I. RÉSZ: AZ ÓKOR GAZDASÁGI SZEMLÉLETE ÉS AMI AZON TÚL VAN	33
1 Gilgames-eposz: Hatékonyságról, halhatatlanságról, és a barátság közgazdaságtanáról	35
2 Ótestamentum: Világiasság és jóság	71
3 Az ókori Görögország	131
4 Kereszténység: Szellemisség az anyagi világban	179
5 Descartes, a gépész	229
6 Bernard Mandeville méhkasnyi vétke	245
7 Adam Smith, a közgazdaságtan kovácsa	257
II. RÉSZ: ISTENKÁROMLÓ GONDOLATOK	283
8 A szükséges kapzsiság: Az „Akarom” története	285
9 Fejlődés, új Ádám, és a sabbath gazdaságtana	305
10 A jó és a rossz tengelye, valamint a közgazdaságtan bibliái	331

11	A piac láthatatlan kezének története és a <i>homo oeconomicus</i>	341
12	A lelki tényezők története: Az álom sosem alszik	361
13	Metamatematika	375
14	Az igazság bajnokai: Tudomány, mítoszok és hit	393
	KÖVETKEZTETÉS Ahol a vad dolgok vannak	421
	Köszönetnyilvánítás	429
	Felhasznált irodalom	431
	Név- és tárgymutató	451

Václav Havel előszava

Nekem megadatott a lehetőség, hogy még a 2009-es, csehországi megjelenés előtt elolvashassam Tomáš Sedláček könyvét. A kezdettől fogva nyilvánvaló volt számomra, hogy ez a mű meglehetősen szokatlan módon közelít egy olyan tudományághoz, amely a közvélekedés szerint módfelett unalmas. Engem persze teljesen magával ragadott a könyv, és kíváncsian vártam, hogy mennyire kelti fel az olvasók érdeklődését. A szerzőt és a kiadót is őszintén meglepte, hogy a könyvet rögtön a megjelenése után hatalmas érdeklődés övezte Csehországban, és néhány hét alatt bestseller, valamint a közvélemény és a szakértők beszédtemája lett. Úgy esett, hogy Tomáš Sedláček ekkortájt a cseh kormány által létrehozott országos gazdasági tanácsnak is tagja volt, amely testület – mind elméletben, mind gyakorlatban – a hosszú távú célok híve, és ezzel szöges ellentétben áll a konfliktusokkal terhelt politikai vezetéssel, amely általában nem lát és nem tervez tovább a következő választásoknál.

E könyv szerzője ahelyett, hogy nagy mellénnyel válaszokat adna, inkább szerényen kérdéseket tesz fel, méghozzá alapvetőeket. Mi is a közgazdaságtan? Mi az értelme? Honnan ered ez az új vallás – ahogyan egyesek nevezik? Milyenek a kilátásai; ha vannak, melyek a korlátai, hol húzódnak a határai? Miért függünk ennyire a növekedés állandó növekedésétől és a növekedés növekedésének a növekedésétől? Honnan ered a fejlődés gondolata, és hová vezet el minket? Miért övezi a gazdasági vitákat megszállottság és fanatizmus? Ezek a kérdések biztosan felvetődnek bármely gondolkodó emberben, de válaszokat csak ritkán kap a közgazdászoktól.

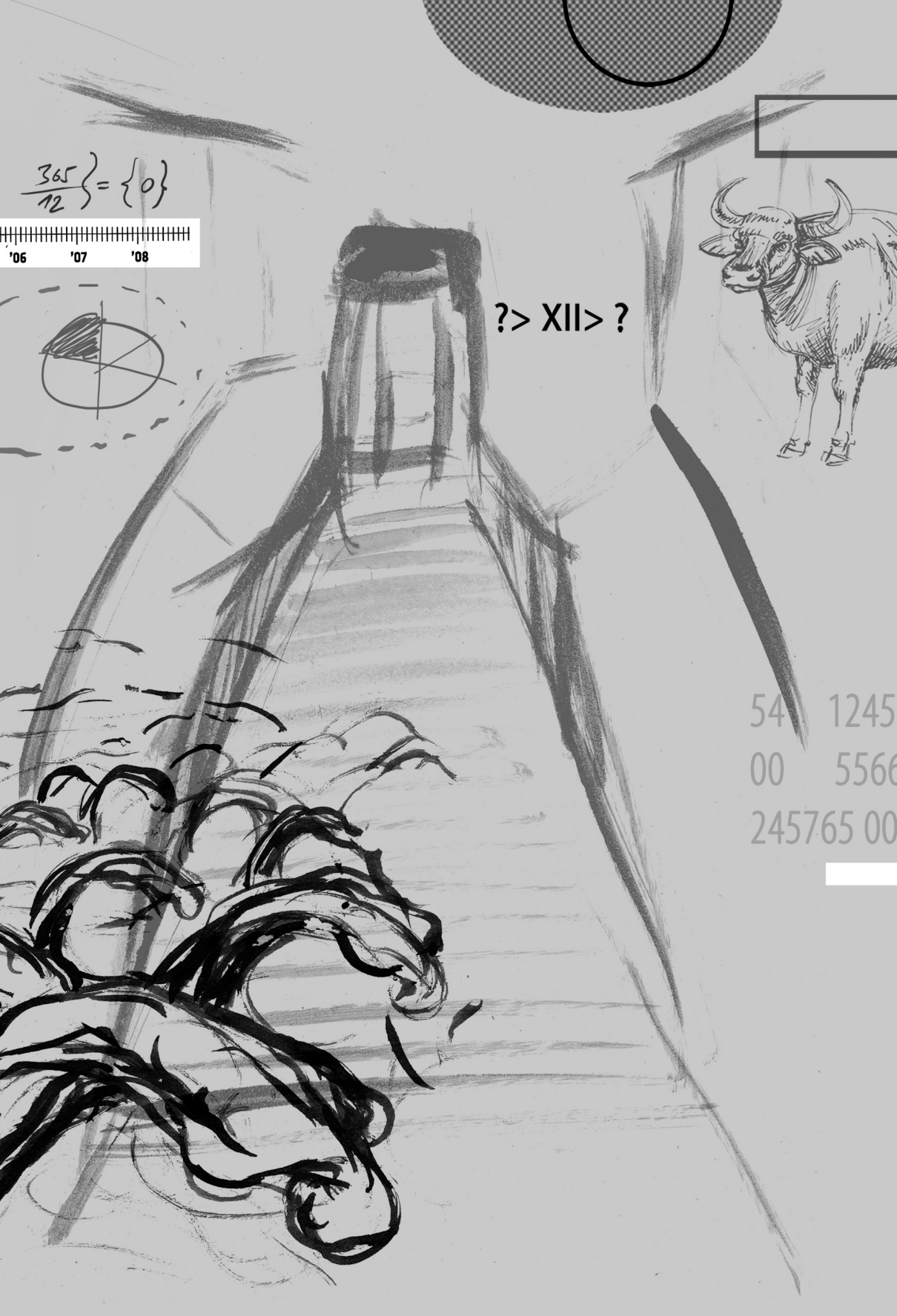
Politikai pártjaink többsége szűk látókörű és anyagiasság szemléletű, és ezt mi sem tükrözi jobban, mint az a tény, hogy programjaikban elsőként mindig a gazdasági és pénzügyekkel foglalkoznak, és csak valahol a vége felé

esik szó a kultúráról mint olyasmiről, ami passzív és távoli dolog, vagy ami csupán néhány hóbertos elme szórakozása. Függetlenül attól, hogy egy párt jobb- vagy baloldali, többségük – akarva-akaratlanul – elfogadja és terjeszti is a marxista tant, miszerint gazdasági alapra épül a szellemi felépítmény.

Mindennek talán ahhoz lehet köze, hogy a közgazdaságtant mint tudományágat gyakran – tévesen – pusztán a könyveléssel azonosítják. És hát mi értelme könyvelni, amikor az életünket formáló erők csak nehezen számszerűsíthetők vagy teljesen kiszámíthatatlanok? Kíváncsi vagyok, mihez kezdene egy ilyen könyvelő-közgazdász, ha azt a feladatot kapná, hogy optimalizálja egy szimfonikus zenekar munkáját. A legvalószínűbb, hogy törölné az összes szünetet Beethoven műveiből. Elvégre is, azoknak semmi haszna. Csak lassítják a munkát, és az értelmetlen, hogy a zenészeket azért is fizessük, amit nem játszanak.

E könyv szerzőjének kérdései lerombolják a sztereotípiákat. Tomáš Sedláček igyekszik kitörni egy szűk szakterület kereteiből és áthágni a különböző tudományágakat elválasztó határokat. Nemcsak frissítően hat ez a közgazdaságtan határain túlra vezetett expedíció, amely kapcsolatot teremt közte, valamint a történelem, a filozófia, a pszichológia és az ősi mondák és mítoszok között, hanem szükséges is ahhoz, hogy megértsük a XXI. század világát. Ugyanakkor egy igazán olvasmányos művet tart kezében az olvasó, amely a laikusok számára is érthető, és amelyben a közgazdaságtan a kaland útjára vezet minket. Nem mindig találni benne pontos válaszokat arra, amit keresünk; sokszor csak újabb okokat ad arra, hogy még mélyebbre ássunk és még többet gondolkodjunk a világról és az embernek e világban betöltött szerepéről.

Elnökségem idején ismertem meg Tomáš Sedláčeket, aki fiatal kollégám azon generációjához tartozik, akik azt ígérték: új megvilágításba helyezik korunk problémáit egy olyan országban, amely végre felszabadult a négy évtizedes, diktatórikus kommunista rezsim alól. Úgy érzem, várakozásaim teljesültek, és hiszem, hogy mindenki más is nagyra értékeli majd ezt a könyvet.

$$\frac{365}{12} \} = \{ 0 \}$$

? > XII > ?

54 1245
00 5566
245765 00

A közgazdaságtan története

A költészettől a tudományig

A valóság nem az anyag, hanem a történetek szálaiból szövődik.

ZDENĚK NEUBAUER

Egyetlen gondolat sem lehet olyan régi vagy olyan abszurd, hogy ne segíthetne tökéletesíteni tudásunkat...¹

Bármí megteszi...²

PAUL FEYERABEND

Az embert a kezdetektől hajtja a vágy, hogy megismerje a világot, amelyben él. Ebben mindig is segítségére voltak azok a történetek, amelyek értelmet adtak az általa ismert valóságnak. Mai szemmel az ilyen történetek gyakran igen különösnek tűnnek, és az utánunk következő generációk is bizonyára ezt gondolják majd a mi történeteinkről. Azonban van ezeknek a történeteknek egy alapvető, titkos képessége.

Az egyik ilyen történet a közgazdaságtan története, amely réges-régen kezdődött. Xenophón Kr. e. 400 körül azt írta, hogy „a gazdálkodás tudománya létezik még akkor is, ha valakinek történetesen nincs is vagyona”.³

¹ Paul Feyerabend: *A módszer ellen (Against method)*. Ford.: Mesterházi Miklós, Miklós Tamás, Tarnóczy Gabriella. Budapest, Atlantisz, 2002. 85.

² Uo. 45.

³ Xenophón: *Xenophón filozófiai és egyéb írásai*. Szerk.: Németh György. Budapest, Osiris, 2003. 2.12. A gazdálkodás itt a háztartás-gazdaságtant, a háztartás vezetését jelenti.

Hol volt, hol nem volt, volt idő, réges-régen, amikor a gazdaságtan még a háztartás vezetésének tudománya volt,⁴ később lett csak a vallási, teológiai, etikai és filozófiai diszciplínák részhalmaza. De, úgy tűnik, lassacskán átalakult, és valami egészen más lett belőle. Néha talán úgy érezzük, hogy mostanra elvesztette sokszínűségét, és átadta magát egy technokrata világnak, ahol minden fekete és fehér. Pedig a közgazdaságtan története egy igazán színes sztori.

A közgazdaságtan, ma ismert formájában, egy kulturális jelenség, civilizációnk terméke. Mégsem valódi *termék*, a szó szoros értelmében, hiszen nem tudatosan *termeltük* meg vagy találtuk fel, mint a sugárhajtóművet vagy a karórát. Ezek a termékek abban különböznek a közgazdaságtantól, hogy értjük, tudjuk, hogyan jöttek létre; képesek vagyunk (szinte teljesen) alkatrészeire bontani, majd újra összeszerelni őket; tudjuk, mitől indulnak el és mitől állnak meg.⁵ A közgazdaságtannal egészen más a helyzet. Annak nagy része akaratlanul, spontán módon, irányítás nélkül, tervezetlenül jött létre, nem pedig holmi karmesteri pálca vezényletére. A közgazdaságtan, mielőtt önálló tudományterületként emancipálódott volna, vígan elvult a filozófia különböző részhalmazaiban (például az etikában), és köze nem volt a mai közgazdaságtani felfogáshoz, amely szerint ez egy matematikai-allokációs tudomány, amely pozitivista arroganciájából eredően megvetéssel tekint az ún. „puha” tudományokra. De évezredek „műveltségünk” ennél mélyebb, szélesebb és gyakorta szilárdabb alapokra épül, amelyet érdemes megismerni.

MÍTOSZOK, TÖRTÉNETEK ÉS A BÜSZKE TUDOMÁNY

Nevetséges lenne azt feltételezni, hogy a gazdasági érdeklődés a tudományok korának beköszöntével vette kezdetét. Kezdetben a mítoszok és a valóságok adtak magyarázatot a világ dolgaira az egyszeri embernek, aki feltette a maga egyszerű kérdéseit, amelyek lényegében azóta sem változtak, csak

⁴ Erre utal, hogy a görög eredetű szó, az ökonomia (*oikonomia*) az *oikos* – háztartás, ház, család –, valamint a *nomos* – szabály, törvény – szavakból ered.

⁵ Azt azonban még mindig nem igazán tudjuk, hogy miből van *az anyag mint olyan*. Hogy úgy mondjam, csak egy bizonyos szinttől felfelé értjük és tudjuk, hogy mi is az a karóra. Mert azt nem tudjuk, hogy mi is az *idő* valódi lényege. Tehát csak az *óra működését* értjük, azokat a részeket ismerjük, amelyeket mi magunk alkottunk meg.

a válaszadó szerepét ma már a tudomány tölti be. Így, hogy meglássuk ezt a kapcsot, mélyre kell merülnünk az ősi mítoszok és a filozófia világába. Ezért írtam meg ezt a könyvet. Azért, hogy megkeressem ezekben az ősi mítoszokban a közgazdasági gondolkodást, illetve, vice versa, hogy mítoszokat keressek korunk közgazdaságtanában.

A modern közgazdaságtan kezdetét 1776-ra datálják, ekkor jelent meg Adam Smith *Nemzetek gazdagsága*⁶ című könyve. A mi posztmodern korunk (amely sokkal szerényebbnek tűnik, mint az azt megelőző modern tudományos kor⁷) még messzebbre tekint vissza a múltba, és tudatában van annak, micsoda erővel bír a történelem (az útfüggőség), a mitológia, a vallás és a mese. „A tudomány történetének, a tudomány filozófiájának magától a tudománytól való elválasztása semmivé foszlik, ahogy semmivé foszlik tudomány és nem tudomány különbsége is.”⁸ Éppen ezért érdemes kiindulási pontnak azt a lehető legkorábbi időszakot választani, amelyből már vannak írásos emlékeink. A gazdasági érdeklődés első nyomait először a sumer királyról, Gilgamesről szóló eposzban keressük, majd végigvesszük, hogy a zsidó, a keresztény, az ókori és a középkori elmék hogyan gondolkodtak gazdasági témákban. Továbbá alaposan megvizsgáljuk azoknak a nagy gondolkodóknak az elméleteit, akik lefektették a mai közgazdaságtan alapjait.

A közvélekedéssel ellentétben egy adott tudományterület történelmének tanulmányozása nem csupán a kutatás zsákutcáinak és az állandó próbálkozásoknak (és a *mi* sikerünknek) a felesleges bemutatásából áll. A történelem tanulmányozása ugyanis a lehető legteljesebb képet adja az egy bizonyos terület által kínáltakról. Történelmünkön kívül semmi másunk nincs. A gondolkodástörténet segít megszabadulni korunk szellemi agymosásától, segít átlátni napjaink intellektuális divatján, és segít pár lépés távolságból szemlélni a dolgokat.

A régi történetek tanulmányozása nem csak a történészeknek válik hasznára, és nem csak arra jó, hogy megértsük elődeink gondolkodását. Ezeknek a történeteknek önmagában is hatásuk van, amely megmarad azután is, hogy olyan új történetek jelennek meg, amelyek felváltják vagy cáfolják a régieket. Jó példa erre a történelem egyik legismertebb vitája: a geocent-

⁶ Adam Smith: *Nemzetek gazdagsága, e gazdagság természetének és okainak vizsgálata (An enquiry into the nature and causes of the wealth of nations)*. Ford.: Bilek Rudolf. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959.

⁷ A „tudomány” kifejezést itt tág értelemben használjuk. A könyv második részében részletebben is megbeszéljük majd, hogy mi „tudományos” és mi „tudománytalan”.

⁸ Paul Feyerabend: i. m. 85.

rikus és a heliocentrikus világgép szembekerülése. Mint az köztudott, a heliocentrikus sztori nyerte a csatát, mégis, a mai napig geocentrikus módon szemléljük a világot, amikor azt mondjuk, hogy a Nap *felkel és lenyugszik*. Pedig dehogy kel fel és nyugszik le! Ha valami felkel, akkor az a mi Földünk, hiszen az kering a Nap körül, és nem a Nap a Föld körül – legalább is a csillagászok ezt állítják.

Ráadásul azok az ősi történetek, képek és archetípusok, amelyeket a könyv első részében megvizsgálunk, mind velünk élnek a mai napig is, és részt vesznek világszemléletünk és énképünk kialakításában. Vagy, ahogy azt C. G. Jung mondta: „Az elme valódi történelmét nem bölcs kötetek őrzik, hanem mindannyiunk élő szellemi organizmusa.”⁹

A MEGGYŐZÉS VÁGYA

A közgazdászoknak hinniük kellene a történetek erejében – Adam Smith hitt. És, ahogy azt *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című könyvében írja, „úgy tűnik, hogy az ember, természeténél fogva, arra vágyik a leginkább, hogy higgyenek neki, vagy hogy képes legyen másokat meggyőzni, vezetni, irányítani.”¹⁰ Vegyük észre, hogy ez a mondat attól az embertől származik, aki – állítólag – elsőként fogalmazta meg, hogy az emberben az önzés a *legerősebb vágy*. Két másik nagyszerű közgazdász, Robert J. Shiller és George A. Akerlof, nemrég ezt írta: „Az emberi elme úgy épül fel, hogy történetekkel, egymást követő eseményekkel operálva gondolkodik. [...] Másfelől az emberi motivációk jelentős része abból fakad, hogy az életünk történetét megéljük, a történetet, amelyet elmondunk magunknak, és amely a motivációink keretét adja. Az élet csak »az egyik ócska dolog lenne a másik után«, ha nem lennének ilyen történetek. Ugyanez igaz a hitünkre, amelyet egy nemzetbe, egy vállalatba vagy egy intézménybe vetünk. A nagy vezetők elsősorban történetek kitalálói.”¹¹

⁹ Carl Gustav Jung: *Psychology and Religion* (Pszichológia és vallás). New Haven, CT, Yale University Press, 1962. 41.

¹⁰ Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments* (Az erkölcsi érzelmek elmélete). London, H. G. Bonn, 1853. 7.4.25.

¹¹ George A. Akerlof – Robert J. Shiller: *Animal spirits, avagy A lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban* (*Animal spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*). Ford.: Felcsuti Péter. Budapest, Corvina, 2011. 78.

Az eredeti idézet egész pontosan így hangzik: „Az élet nem az egyik ócska dolog a másik után, hanem ugyanaz az ócska dolog újra és újra.”¹² Ez igen találó, és a mítoszok – a mi nagyszerű történeteink, elbeszéléseink – nem mások, mint „az örökkévalóság itt és most feltáruló kinyilatkoztatásai.”¹³ Vagyis, más szóval, a mítoszok olyan dolgokról szólnak, amelyek „sosem történtek meg, de mindig is léteznek”.¹⁴ Azonban a mi modern, merev modellekre épülő közgazdasági elméleteink nem mások, mint ezeknek az elbeszéléseknek egy másfajta (matematikai?) nyelven elmesélt változatai. Ezért kell ezt a történetet a legelejétől – tágabb értelemben is – megismerni, *hiszen soha nem lesz jó közgazdász az, aki csak közgazdász.*¹⁵

És, mivel a közgazdaságtan, a maga felsőbbrendű módján, mindent meg akar érteni, nekünk, közgazdászoknak muszáj kimerészkednünk a saját szakterületünk határain kívülre ahhoz, hogy valóban *megértsünk mindent*. Ha csak részben igaz az, hogy „a megváltást ma már az jelentené, ha véget érne az anyagi szűkösség, és ha az emberiség a gazdasági jólét új korszakába lépne, amiből logikusan az következne, hogy a főpapok mind közgazdászok”,¹⁶ akkor nekünk tisztában kell lennünk azzal, hogy ilyen fontos szerepet töltünk be, és szélesebb körű társadalmi felelősséget kell vállalnunk.

A JÓ ÉS A ROSSZ KÖZGAZDASÁGTANA

A közgazdaságtan végső soron nem más, mint a jó és a rossz közgazdaságtana. A közgazdaságtan történetekről szól, amelyeket emberek mesélnek emberekről, embereknek. Még a legkifinomultabb matematikai modell is,

¹² Edna St. Vincent Millay, amerikai író és költő.

¹³ Joseph Campbell: *Velünk élő mítoszok (Myths to live by)*. Ford.: Magyar László András. Budapest, Édesvíz, 2000. 115.

¹⁴ Sallustius: *On the Gods and the World* (Az istenekről és a világról). Ford.: Thomas Taylor. Whitefish, MT, Kessinger, 2003 [1793]. IV. rész: That the species of myth are five, with examples of each (Ötfajta mítosz van, álljon itt egy-egy példa mindre).

¹⁵ John Stuart Millt idézve szabadon: „Nem valószínű, hogy jó politikai közgazdász lesz abból, aki semmi máshoz nem ért.” In: John Stuart Mill: *Essays on Ethics, Religion, and Society* (Értekezések az etikáról, a vallásról és a társadalomról). *Collected Works of John Stuart Mill* (J. S. Mill összegyűjtött munkái). 10. kötet. Szerk.: John M. Robson. London, Routledge and Kegan Paul, 1979. 306.

¹⁶ Robert H. Nelson: *Economics as Religion: From Samuelson to Chicago and Beyond* (A közgazdaságtan mint vallás: Samuelsontól Chicagóig és tovább). University Park, Pennsylvania University Press, 2001. 38.

de facto, egy történet, egy példázat, kísérlet arra, hogy – racionális módon – megértsük a minket körülvevő világot. Ebben a könyvben azt próbálom megmutatni, hogy az a történet, amelyet ősidők óta gazdasági mechanizmusokon keresztül mesélnek nekünk, a mai napig lényegében a „jó életről” szól, és az ókori görög és héber hagyományokból ered. Igyekszem azt is megmutatni, hogy a matematika, a modellek, az egyenletek és a statisztika mind csak a közgazdaság jéghegyének csúcsa; hogy a közgazdasági ismeretek nagyobbik része – ezeken kívül – magában foglal minden mást is; és hogy a közgazdasági viták leginkább történetek és különböző, ún. meta-narratív (utólagosan magyarázó) elbeszélések viaskodását jelentik. Az emberek ma is, mint eddig mindig, mindenekelőtt azt akarják megtudni a közgazdászoktól, hogy mi jó, és mi rossz.

Minket, közgazdászokat pedig arra tanítottak, hogy lehetőség szerint ne mondjunk egyértelmű ítéletet, véleményt arról, hogy mi jó, és mi rossz. Mégis, dacára annak, amit a tankönyveink állítanak, a közgazdaságtan – túlnyomórészt – normatív tudomány. Nemcsak azt írja le, hogy milyen a világ, hanem gyakran azt is megmondja, hogy milyennek kellene lennie. (A közgazdaságtan egy olyan hatékony világot képzel el, ahol tökéletes a piaci verseny, a GDP növekedési rátája magas, az infláció alacsony, és a piaci szereplők mindent megtesznek azért, hogy minél versenyképesebbek legyenek.) És ezért modelleket alkotunk, modern példázatokat gyártunk, de ezeknek a valószerűtlen modelleknek – sokszor szándékosan – vajmi kevés közük van a *valósághoz*. Itt egy hétköznapi példa: Ha egy televíziós műsorban egy közgazdász válaszol egy olyan, látszólag ártalmatlan kérdésre, hogy mekkora most az infláció, már jön is a második kérdés, gyakran magától a közgazdásztól, hogy akkor ez a szint most *jó* vagy *rossz*, és hogy az inflációnak magasabbnak vagy alacsonyabbnak *kellene-e lennie*. Tehát az elemzők még egy ilyen gyakorlati kérdés esetében is rögtön a *jóról* és a *rosszról* kezdenek beszélni, és bizony *normatív* ítéletet mondanak: alacsonyabbnak (vagy magasabbnak) *kellene lennie*.

Mindezek ellenére a közgazdaságtan szinte kétségbeesetten igyekszik kerülni az olyan szavakat, mint „jó” és „rossz”. Sikertelenül. Hiszen „ha a közgazdaságtan valóban értéksemleges vállalkozás lenne, elvárható lett volna, hogy a közgazdasági szakma képviselői kidolgozzák a közgazdasági gondolkodás egységes és teljes rendszerét”.¹⁷ Ez, mint tudjuk, nem történt meg. És ez, szerintem, jó is így. De be kell lássuk, hogy a közgazdaságtan

¹⁷ Uo. 132.

végző soron inkább normatív tudomány. Milton Friedman szerint (*Essays in Positive Economics* [Értekezések a pozitív közgazdaságtanról]) a közgazdaságtannak olyan pozitív tudománynak *kellene lennie*, amely értéksemleges, és azt írja le, hogy milyen a világ, nem pedig azt, hogy milyennek kellene lennie. De hát maga a kijelentés, miszerint „a közgazdaságtannak pozitív tudománynak *kellene lennie*” is egy *normatív állítás*. Nem azt írja le, hogy milyen a világ, hanem azt, hogy milyennek kellene lennie. A való életben a közgazdaságtan nem leíró tudomány. Ha az lenne, nem kellene *próbálkoznunk azzá tenni*. „Persze, a legtöbb tudós és sok filozófus arra használja a pozitivista doktrínát, hogy ne kelljen elgondolkodnia bizonyos, zavarba ejtő alapkérdéseken, vagyis röviden, hogy ne kelljen metafizikával foglalkoznia.”¹⁸ Egyébként az értékmentesség is egy érték, a közgazdászoknak mindenképpen *nagy érték*. Paradoxon, hogy az a tudományterület, amely elsősorban az értékek tanulmányozásával foglalkozik, értéksemleges akar maradni. És van itt még egy paradoxon: a tudomány, amely *hisz a láthatatlan kéz* létezésében, meg akar szabadulni a rejtélyektől.

Könyvemben a következő kérdésekre keresem a választ: Létezik-e a jó és a rossz közgazdaságtana? Kifizetődő-e jónak lenni, vagyis létezik-e a jó a közgazdaságtani számításokon kívül is? Veleszületett tulajdonsága-e az embernek az önzés? Lehet-e jogos az önzés, ha az a közjót szolgálja? Ha a közgazdaságtan nem pusztán egy mindenre mechanikusan alkalmazható, tartalom nélküli ökonometriai modell, akkor igenis érdemes ilyen kérdéseket feszegetni.

Egyébként nem kell félnünk az olyan szavaktól, mint „jó” meg „rossz”: Ha ilyen szavakat használunk, az még nem jelenti azt, hogy moralizálunk. Mindenkinek van egy saját, belső *erkölcsi értékrendje*, amely szerint cselekszik. És ugyanígy mindannyiunknak megvan a maga hite – az ateizmus is ugyanolyan hit, mint a többi. Ugyanez a helyzet a közgazdaságtannal is. Ahogy John Maynard Keynes fogalmaz: „Azok a »gyakorlati emberek«, akik menteseknek vélik magukat minden szellemi befolyás hatásától, rendszerint valamelyik rég elhunyt közgazdász rabszolgái. [...] Előbb vagy utóbb azonban az eszmék, és nem a hagyományos érdekek törnek új utakat, és vezetnek jóra vagy rosszra.”¹⁹

¹⁸ Alfred North Whitehead: *Adventures of Ideas* (Gondolatok kalandjai). New York, Free Press, 1985. 130.

¹⁹ John Maynard Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* (*The general theory of employment, interest, and money*). Ford.: Erdős Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 407.

MIRŐL SZÓL EZ A KÖNYV? A METAÖKONÓMIÁRÓL!

A könyv két részből áll. Az első részben a közgazdaságtant keressük a mítoszokban, a vallásokban, a teológiában, a filozófiában és a tudományban. A második részben a mítoszokat, a vallásokat, a teológiát, a filozófiát és a tudományt keressük a közgazdaságtanban.

A válaszokért feltúrjuk egész történelmünket, kultúránk kezdeteitől egészen mostani, posztmodern korunkig. Nem az a célunk, hogy görcső alá vegyük az összes olyan mozzanatot, amely formálta a későbbi generációk közgazdasági világfelfogását (és a miénket); hanem az, hogy megnézzük a fejlődés egyes állomásait, legyenek azok akár bizonyos történelmi korszakok (Gilgames, a héberek, a keresztények kora stb.), akár kiemelkedő személyiségek, akik hatással voltak az emberiség gazdasági ismereteinek alakulására (Descartes, Mandeville, Smith, Hume, Mill és még sokan mások). Célunk, hogy elmeséljük a közgazdaságtan történetét.

Más szóval, szeretnénk felvázolni a *gazdasági világgkép* felődését. Olyan kérdéseket teszünk fel, amelyek megelőznek bárminemű közgazdasági gondolkodást – mind filozófiai, mind pedig, bizonyos fokig, történelmi értelemben. Ez a terület már igencsak a közgazdaságtan határait jelzi, sőt gyakran túl is nyúlik azokon. Nevezhetjük ezt *proto-* (vagyis *elő-*) *közgazdaságtannak* (a protoszociológiától kölcsönözve a kifejezést) vagy esetleg még találóbbr a *metaökonómia* elnevezés (a „metafizika” alapján).²⁰ Ebben az értelemben, „bármi legyen is a helyzet, semmiféle kétség nem férhet ahhoz, hogy a közgazdaságtan ítéletei *töredékesek*. Ezek az ítéletek még a gazdasági számítások szűk körén belül is szükségképpen és *módszeresen szűk látókörűek*. [...] A közgazdaságtan törvényesen és hasznosan működik bizonyos »adott« kereteken belül, a keretek viszont tökéletesen kívül esnek a gazdasági számítások körén. Azt mondhatjuk, hogy a közgazdaságtan nem

²⁰ A „metaökonómia” kifejezést először Karl Menger használta 1936-ban írt *Law of Diminishing Returns. A Study in Meta-economics* (A csökkenő hozamok törvénye: tanulmány a metaökonómiáról) című írásában. „Menger, amikor megalkotta a »metaökonómia« kifejezést, nem arra gondolt, hogy visszaintegrálja az etikát a közgazdaságtanba, hanem arra, hogy megalkot egy olyan modellt, amelybe a közgazdaságtan és az etika is egy koherens, logikus minta szerint illeszkedik bele, de anélkül, hogy bármiféle kapcsolat lenne közöttük.” Giandomenica Becchio: *Unexplored Dimensions: Carl Menger on Economics and Philosophy (1923–1938)*. (Felfedezetlen dimenziók: Karl Menger a közgazdaságtanról és a filozófiáról [1923–1938]). *Advances in Austrian Economics*, 12. Bradford, Emerald Group Publishing, 2009. 30. (Arisztotelész a metafizika kifejezést hasonló című könyvében a fizikán, a tárgyi világon túli jelenségek leírására használta. [A szerk.]

a saját lábán áll, illetve, hogy ez a gondolatrendszer valami másból »származik« – a meta-közgazdaságtanból.»²¹ A kultúrának vagy egy olyan kutatási területnek, mint a közgazdaságtan, a fontosabb elemei azokban az *alapvető feltevésekben* található meg, amelyeket az adott korszakban a különböző rendszerek hívei tudtukon kívül mind osztanak. Ezek a feltevések annyira kézenfekvőnek tűnnek, hogy senkiben nem tudatosul, hogy mit is feltételez, hiszen fel sem merül bennük, hogy a dolgok másként is lehetnek – ahogy azt a filozófus, Alfred Whitehead is megjegyzi *Adventures of Ideas* (A gondolatok kalandjai) című könyvében.

Pontosan mit is csinálunk? És minek? Megtehetjük-e (etikailag) mindazt, amit meg tudunk tenni (technikailag)?²² Mi értelme van a közgazdaságtannak? Mire ez a sok erőfeszítés? Mi az, amiben valóban hiszünk, és honnan jönnek ezek a (sokszor ismeretlen) hiedelmeink, meggyőződéseink? Ha a tudomány nem más, mint „olyan meggyőződésrendszer, amely mellett el vagyunk kötelezve”,²³ akkor pontosan melyek ezek a meggyőzések, hiedelmek? Mivel a közgazdaságtan mára a világ megértésének és megváltoztatásának kulcsfontosságú eszközévé lépett elő, igenis fel kell tenni ezeket a kérdéseket.

Ebben a könyvben egyfajta posztmodern szellemben igyekszünk egyszerre filozófiai, történelmi, antropológiai, kulturális és pszichológiai módon közelíteni a meta-közgazdaságtanhoz vagy más néven a metaökonómiához. Célunk, hogy képet adjunk az emberi gondolkodás gazdasági dimenziójának fejlődéséről, és elemezzük azt. Szinte valamennyi – tudatosan vagy ösztönösen alkalmazott – közgazdaságtani alapfogalomnak hosszú története van, amelynek gyökere javarészt túlnyúlik a közgazdaságtan határain, sőt gyakran maga mögött hagyja a tudomány határait is. Vizsgáljuk hát meg a gazdasági „hitvilág” kezdeteit, ezeknek a fogalmaknak a születését és azt, hogy milyen hatással voltak a közgazdaságtanra!

²¹ Ernst F. Schumacher: *A kicsi szép: Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról* (*Small is beautiful*). Ford.: Perczel István. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. 42. és 45.

²² A cseh teológus, Tomáš Halik után szabadon. *Lásd Stromu zbývá naděje. Krize jako šance* (Van remény. A válság egy lehetőség). Prága, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

²³ Polányi Mihály: *Személyes tudás: úton egy posztkritikai filozófiához* (*Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*). Ford.: Papp Mária. Budapest, Atlantisz, 1994. 292.

SOKSZÍNŰ KÖZGAZDASÁGTAN

Véleményem szerint: a mainstreamhez tartozó közgazdászok szinte teljesen színtelenné tették a közgazdaságtant, és megszállottjai lettek a *homo oeconomicus* fekete-fehér kultuszának, amely egyáltalán nem foglalkozik a jó és a rossz kérdéskörével. Mi, közgazdászok önként vállalt vakságunkban szándékosan nem látjuk meg, hogy melyek az emberi cselekedetek legfontosabb hajtóerői.

Véleményem szerint: legalább annyit megtudhatnánk saját filozófusainktól és költőinktől, mítoszainkból és vallásainkból, mint amennyit a gazdasági viselkedésre felállított, egzakt és merev matematikai modellekből. Véleményem szerint: a közgazdaságtannak fel kellene kutatnia, fel kellene fedeznie és fel kellene vállalnia saját értékeit, nekünk azt tanították, noha, jóllehet, hogy a közgazdaságtan egy értékmentes tudomány. Véleményem szerint: ez nem igaz, és sokkal több vallás, mítosz és archetípus van a közgazdaságtanban, mint matematika. Véleményem szerint: a közgazdaságtanban manapság sokkal nagyobb hangsúlyt kap a módszer, mint a tartalom. Véleményem szerint – és ezt megpróbálom bebizonyítani –: mind a közgazdászok, mind pedig a nagyközönség számára életbevágó fontosságú, hogy sokféle forrásból tanuljanak. A Gilgames-eposzról, az Ótestamentumból, Jézustól, Descartes-tól. Gondolkodásunk menetét könnyebb úgy megérteni, ha visszamegyünk a történelmi kezdetekig, amikor a gondolatok úgyszólván még csupaszabbak voltak, mert ott könnyebben megtaláljuk ezeknek a gondolatoknak az eredetét, a forrását. Csakis így tudjuk beazonosítani saját alapvető (gazdasági) meggyőződéseinket a mai bonyolult társadalmi „hálóban”, amelyben még ma is nagyon erősen élnek, mégis szinte észrevétlenek.

Véleményem szerint: aki jó közgazdász akar lenni, az legyen jó matematikus vagy jó filozófus is, vagy mindkettő. Véleményem szerint: eddig túlságosan nagy hangsúlyt fektettünk a matematikára, és elhanyagoltuk emberi mivoltunkat. Ez vezetett a féloldalas, mesterséges modellek létrejöttéhez, amelyeknek gyakran vajmi kevés hasznát vesszük, amikor a valóságot próbáljuk megérteni.

Véleményem szerint: a meta-közgazdaságtan tanulmányozása fontos feladat. Magán a közgazdaságtanon túl azt is tanulmányoznunk kellene, hogy milyen meggyőzések „húzódnak meg a mélyben”, melyek azok az eszmék, amelyek gyakran meghatározó, mégis ki nem mondott feltevésekké váltak gazdasági elméleteinkben. Meglepő módon a közgazdaságtan tele van olyan tautológiákkal, amelyekről a közgazdászok javarészt nem is tudnak. Véleményem szerint: helytelen az a „nem történelmi” szemlélet,

amely meghatározóvá vált a közgazdaságtanban. Véleményem szerint: ha meg akarjuk érteni az emberi viselkedést, akkor a minket formáló gondolatok történelmi kialakulását szükséges tanulmányozni.

Ez a könyv is egy újabb eleme a normatív és a pozitív közgazdaságtan régóta tartó csatározásának. Véleményem szerint: a normatív mítoszoknak és példázatoknak az ókorban betöltött szerepét korunkban a tudományos modellek vették át. Ez rendjén is van, csak akkor mondjuk is ki nyíltan.

Véleményem szerint: gazdasági kérdések már jóval Adam Smith születése előtt is foglalkoztatták az emberiséget. Álláspontom szerint az értékek keresése a közgazdaságtanban nem Adam Smithszel kezdődött, inkább vele érte el a tetőpontját. A modern mainstream, amely állítja, hogy a klasszikus Smith-féle közgazdaságtanból ered, teljesen figyelmen kívül hagyta az etikát. A klasszikus viták egyik meghatározó eleme volt a jó és a gonosz szembenállása, ma mégis szinte eretnekségnek számít akárcsak beszélni erről. Továbbá szerintem Adam Smith munkáinak népszerű olvasata téves. Jóval többet adott ő a közgazdaságtannak, mint amit – a láthatatlan kéz fogalmának megalkotását és az egoista, önző *homo oeconomicus* megszületését (bár Smith maga soha nem használta ezt a kifejezést) – ma neki tulajdonítunk. Véleményem szerint: az ő legnagyobb hatású közgazdaságtani munkája erkölcsi jellegű volt. Minden más gondolatát már megfogalmazták korábban mások is, legyen szó akár a specializációról, akár a láthatatlan kéz elvéről. Megpróbálom bemutatni, hogy a láthatatlan kéz elve sokkal régebbi, mint hittük, és már jóval Adam Smith előtt kialakult. Nyomokban felfedezhető már a Gilgames-eposzban, a héber gondolkodásban, valamint a kereszténységben is, és egyértelműen írt már róla Arisztophanész és Aquinói Szent Tamás is.

Véleményem szerint: itt a megfelelő idő, hogy újragondoljuk gazdasági szemléletünket, mert most, egy hitelválság kellős közepén, olyan időköt élünk, amikor az emberek nyitottak és befogadóak. Véleményem szerint: nem vontuk le a gazdasági tanulságot a vasárnapi iskolában, a hittanon hallott, egyszerű történetekből, például József és a fáraó meséjéből, bezzeg bonyolult matematikai modelljeink szépszámban vannak. Véleményem szerint: felül kellene vizsgálnunk kizárólag a növekedésre koncentráló nézeteinket. Véleményem szerint: a közgazdaságtan gyönyörű tudomány lehetne, amely akár a nagyközönség használatára is szolgálhatna.

Vizsgálódásaim során egyaránt áttekintem a *homo oeconomicus* (vagyis az érdekeit követő ember) és gondolkodási sémái evolúciójának a történetét. Igyekszem górcső alá venni az emberi viselkedés nemcsak racionális, hanem érzelmi és irracionális oldalának formálódását is.

A KÍVÁNCISISÁG HATÁRAI – ÉS NÉMI VISSZAKOZÁS

Ha már a közgazdaságtan volt olyan merész, hogy – imperialista módon – kiterjesztette saját gondolatrendszerét a hagyományosan a hittudományhoz, a szociológiához és a politikatudományhoz tartozó területekre is, akkor mi is megtehetjük, hogy – árral szemben úszva – a hittudomány, a szociológia és a politikatudomány nézőpontjából vizsgáljuk a közgazdaságtant. Ha már a modern közgazdaságtannak van mersze magyarázatot adni az egyházak működésére, vagy elkészíteni a családi kapcsolatok gazdasági elemzését (amelyek gyakran új és érdekes dolgokat eredményeznek), akkor mi is megtehetjük, hogy úgy vizsgáljuk meg az elméleti közgazdaságtant, ahogyan a vallási rendszereket vagy a személyes kapcsolatokat vizsgáljuk. Más szóval, megtehetjük, hogy megpróbáljuk antropológiai szemszögből nézni a közgazdaságtant.

Ehhez azonban először is el kell távolodnunk vizsgálatunk tárgyától. El kell kalandoznunk annak legvégső határaihoz, sőt, ami még jobb, azokon túlra. Követve Ludwig Wittgenstein metaforáját, miszerint „...a szemet valójában nem látod. És a látótérben nincs semmi, ami arra engedne következtetni, hogy van egy szem, amelyből látszik”,²⁴ vizsgálódásunkhoz ki kell lépünk a vizsgált területről, vagy, ha ez nem lehetséges, akkor legalább használunk tükröt. Ebben a könyvben mi antropológiai, mitológiai, vallási, filozófiai, szociológiai és pszichológiai tükröket is kézbe vesszünk, sőt bármit, ami a reflexióra lehetőséget ad.

Ez az a pont, ahol legalább két dolog miatt is rögtön mentegetőznöm kell. Először is, tapasztaljuk, hogy saját, a különböző felületeken megjelenő tükörképünk gyakran szilánkos, darabos. Ebben a könyvben nem kívánok felállítani valamilyen kuszán szövevényes rendszert (már csak azon egyszerű oknál fogva is, hogy ilyen rendszer nem létezik). Fontos, hogy csak *nyugati* kultúránk és civilizációnk örökségével foglalkozunk, és nem vesszük sorra más (konfuciánus, iszlám, buddhista, hindu stb.) örökségeinket, bár bizonyára azokból is sok inspiráló gondolatot nyerhetnénk. Továbbá, nem elemezzük például a teljes sumer irodalmat. Megvitatjuk a héber és keresztény gondolkodás közgazdaságtani vonatkozásait, de nem vesszük végig a teljes ókori és középkori teológiát. Célunk csupán annyi, hogy kiemeljük a legfontosabb befolyásoló tényezőket és azokat a forradalmi koncepciókat,

²⁴ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus)*. Ford.: Márkus György. Budapest, Atlantisz, 2004. 5.633.

amelyek megteremtették a mai gazdasági modus vivendit. Egy ilyen széles körű és – bizonyos értelemben – összefüggéstelen megközelítés létjogosultságát igazolandó pedig csak Paul Feyerabendet idézném, aki már régen megmondta, hogy „bármi megteszi”.²⁵ Sosem tudni előre, hogy a tudomány mely forrásból merít majd ihletet további fejlődéséhez.

Másodsorban azért kell mentegetőznöm, mert megeshet, hogy leegyszerűsítve vagy torzítva ábrázolom azokat a területeket, amelyeket annak ellenére fontosnak találtam bevenni tanulmányaimba, hogy teljesen más tudományágakhoz tartoznak. Napjainkban a tudomány élvezettel bújik meg – matematikából, latinból, görögből, történelemből, axiómákból és egyéb szent ritusokból épült – elefántcsonttoronyában, ahol a tudósok meg nem érdemelt menedéket nyernek más területek kritikussai és a közvélemény elől. Pedig a tudománynak nyitottnak kell lennie, máskülönben, ahogy azt Feyerabend találóan megjegyezte, a beavatottak elitista vallása lesz belőle, amely visszasugározza diktatórikus sugarait a köznépre. A cseh születésű amerikai közgazdász, Jaroslav Vanek szavaival élve „sajnos vagy szerencsére, az ember kíváncsisága nem korlátozódik saját szakmájának területére”.²⁶ Ha ez a könyv új gondolatokat ébreszt a közgazdaságtan és ezen többi terület fúzióját illetően, már akkor teljesítette hivatását.

Nem egy, a közgazdasági gondolkodás történetét részletesen bemutató mű volt a célom. Inkább az, hogy kiegészítse a történetet néhány fejezettel, szélesebb látókört kínáljon, és elemezze azokat a hatásokat, amelyeket gyakran szem elől tévesztenek mind a közgazdászok, mind pedig a nagyközönség.

A könyvben igen sok idézet szerepel. Ennek oka, hogy csak így, az eredeti szerzők szavaival tudtam a lehető legközelebb hozni az olvasóhoz távoli korok értékes gondolatait. Ha saját szavaimmal adnám át azokat, egyszerűen elveszne belőlük a hitelesség és a korszellem, és ez szörnyű veszteség lenne. A lábjegyzetek lehetőséget adnak az adott probléma további tanulmányozására.

²⁵ Paul Feyerabend: i. m. 45.; „Egyetlen gondolat sem lehet olyan régi vagy olyan abszurd, hogy ne segíthetne tökéletesíteni tudásunkat.”

²⁶ Jaroslav Vanek: *The Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development* (Részvételi gazdaság: Egy forradalmi elmélet és egy fejlődési stratégia). Ithaca, Cornell University Press, 1974. 7.

A TARTALOM: HÉT KORSZAK, HÉT TÉMA

A könyv két részből áll. Az első rész történelmi szálát követ végig, és annak hét állomása hét különböző témát jár körbe, amelyeket aztán majd a második részben összefoglalunk. Következésképpen, a második rész tematikus jellegű: történelmi témákból szemezget, és integrálja azokat. Ebben az értelemben ez a könyv majdnem olyan, mint egy mátrix: végigkövethető történelmileg, tematikailag, vagy mindkét módon. Íme, a ránk váró hét témakör:

A kapzsiság hajtóereje: a fogyasztás és a munka története

Ebben a fejezetben a legősibb mítoszokhoz nyúlunk vissza, amelyekben a munka mint az ember eredeti hivatása, mint élvezet, majd később (telhetetlenségünk miatt) mint átok jelenik meg. Isten vagy az istenek megátkozzák a munkát (Mózes I. könyve, görög mítoszok), vagy megátkozzák a túl sok munkát (Gilgames). Elemezzük a testi és a lelki vágy, vagyis az igény megszületését. Majd több szempontból is megvizsgáljuk az aszketizmust. Ez után a „Szent Ágoston-i megvetés” uralta a világot; majd Aquinói Szent Tamás fordított egyet a világ folyásán, és az anyagi világ került a figyelem és az érdeklődés középpontjába. Egészen addig mindenki csak a lélek dolgival foglalkozott, a testi és világi vágyak és igények a háttérbe szorultak. Azután átestünk a ló túloldalára, beköszöntött az individualista-haszonelvű fogyasztás kora. Mindamellett az embert kezdettől fogva természetesen nem természetes lénynek tartották, amely – sajátos okokból kifolyólag – vagyontárgyakkal veszi körül magát. A telhetetlenség, mind anyagi, mind szellemi értelemben, alapvető emberi metatulajdonság, amely már a legrégebbi mítoszokban és történetekben is megjelent.

Fejlődés (természetesség és civilizáció)

Mára már szinte teljesen megrészegített minket a fejlődés ideája, pedig a kezdet kezdetén a haladás, a fejlődés fogalma nem is létezett.²⁷ Az idő múlása ciklikus volt, és az emberiségtől senki nem várt nagy, történelmi

²⁷ A szociológusok még mindig őrzik a klasszikus (paraszti) társadalom eszményét. A pszichológusok őrzik a civilizált és állati énünk harmóniájának eszményét. Ezek az eszmények gyakran a múltban gyökereznek, és a szakemberek szkeptikusak a fejlődéssel szemben. A társadalomtudósok között valószínűleg a közgazdászok az egyetlenek, akiknek az eszménye a *jövőben* létezik.

jelentőségű megmozdulásokat. Aztán jöttek a héberek a maguk lineáris időszemléletével, majd pedig a keresztények megteremtették a mai életeszmenyt (vagy inkább kibővítették a héber ideált). Ezután a klasszikus közgazdászok szekularizálták, vagyis kisajátították a fejlődés fogalmát. Hogyan jutottunk el a fejlődés fejlődéséhez és pusztán a növekedés kedvéért a növekedéshez?

A jó és a rossz gazdasága

Ennek a fejezetnek a központi kérdése, amelyet alaposan megvizsgálunk, így hangzik: Kifizetődő-e (gazdasági szempontból) a jóság? Vizsgálódásunkat a Gilgames-eposszal kezdjük, ahol a jó és a rossz erkölcsisége, ahogy azt majd látni fogjuk, nem állt összefüggésben; másrészt viszont később, a héber gondolkodásban az etika mint magyarázó tényező kapott vezető szerepet a történelemben. Az ókori sztoikusok nem engedték kiszámolni, mennyi hasznot hoz a jóság, a hedonistáknál viszont az volt a szabály, hogy bármi, ami eredményében kifizetődött, az alapvetően jó. A keresztény gondolkodás az isteni kegyelem révén megtörte az addig egyértelmű ok-okozati összefüggést jó és rossz között, és a jutalmat, illetve a bűnhődést a túlvilágra számúzta. A kérdés vizsgálata Mandeville és Adam Smith munkásságában került igazán a középpontba, a közjót szolgáló magánvétkékről folytatott, mostanra híressé vált vitában. Később John Stuart Mill és Jeremy Bentham hasonlóan hedonista alapelvre építették saját haszonelvűségüket. Az etika egész történelme arról szólt, hogy a gondolkodók próbálták megalkotni az emberi viselkedés etikai szabályainak képletét. Az utolsó fejezetben megmutatjuk a maximális hasznosság tautológiáját, és megtárgyaljuk a maximális jó fogalmát.

A láthatatlan kéz és a *homo oeconomicus* története

Milyen régen létezik a láthatatlan kéz fogalma? Mennyi ideje ismertük már, amikor Adam Smith előállt nézetével? Ebben a részben azt akarom bebizonyítani, hogy a láthatatlan kéz szinte mindenütt jelen van. A gondolat, hogy sikerülhet-e saját hasznunkra fordítani természetes egoizmusunkat, és hogy ez a „rossz” jó lehet-e valamire, bizony ősi filozófiai és mitológiai téma. Ugyancsak tanulmányozzuk majd a *homo oeconomicus* világgépének fejlődését, a „gazdálkodó ember” születését.

Az ösztönös hajtóerők története: az álmok sohasem pihennek

Ebben a részben megvizsgáljuk az ember másik – a kiszámíthatatlan, gyakran *irracionalis*, archetipikus – énjét. Ösztönös hajtóerőinket (a racionalitás ellentétpárját) befolyásolja a hősies magatartásról kialakult közmegegyezés, valamint saját elképzelésünk arról, hogy mi számít jónak.

Metamatematika

Honnan ered az a gondolat, hogy a közgazdaságtan szerint világunk alapját a számok alkotják? Ebben a részben azt akarjuk bemutatni, hogy miért és hogyan vált a közgazdaságtan egy ilyen mechanisztikusan allokációs tudományterületté. Miért hisszük azt, hogy a matematika a legalkalmasabb arra, hogy leírjuk vele a világot (ideértve még a társadalmi kapcsolatokat is)? Igaz-e, hogy a matematika áll a közgazdaságtan középpontjában, vagy az csak a máz, vizsgálódásaink jéghegyének a csúcsa?

Az igazság bajnokai

Miben hisznek a közgazdászok? Mi az ő vallásuk? És milyen is az igazság? A tudósok már Platón óta igyekeznek kigyomlálni a tudomány kertjéből a mítoszokat. Normatív terület-e a közgazdaságtan vagy pozitív tudomány? Az igazság eredetileg versek és történetek formájában látott napvilágot, ma viszont az igazságot sokkal inkább valamilyen tudományos, matematikai dolognak tartjuk. Hol keressük hát? Kinél van korunkban az igazság?

GYAKORLATI KÉRDÉSEK ÉS DEFINÍCIÓK

Amikor a könyvben *közgazdaságtan*ról beszélünk, akkor annak közkeletű felfogására gondolunk, arra, amelynek talán legjellegzetesebb képviselője Paul Samuelson volt. A *homo oeconomicus* kifejezés alatt a gazdasági antropológia egyik alapfogalmát értjük. Ez a kifejezés arra a racionális egyénre utal, aki szigorúan egoista motivációktól vezérelve maximalizálja a saját hasznát. Azzal a kérdéssel most nem foglalkozunk, hogy vajon a közgazdaságtan nevezhető-e tudománynak vagy sem. Tehát, bár e könyv lapjain a közgazdaságtant alkalmanként társadalomtudománynak nevezzük, ilyenkor gyakran annak csak egy *területére* gondolunk. Értelmezésem szerint a „köz-

gazdaságtan” sokkal szélesebb körű jelentéssel bír, és nem csak a termékek és szolgáltatások előállítását, elosztását és fogyasztását jelenti. Felfogásom szerint a közgazdaságtan az emberi kapcsolatok tanulmányozásának tudománya, és ezek a kapcsolatok néha számokkal is kifejezhetőek; egy olyan tudomány, amely foglalkozik forgalomképes és nem forgalomképes javak tanulmányozásával is – utóbbi körbe tartozik például a barátság, a szabadság, a hatékonyság és a növekedés.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy három meghatározó élményem is volt az életben. Hosszú éveket töltöttem a felsőoktatásban, tanultam, kutattam és oktattam az elméleti közgazdaságtant, metaökonómiai kérdéseket boncolgattam. Majd évekig dolgoztam gazdaságpolitikai tanácsadóként, előbb a Cseh Köztársaság egykori elnöke, Václav Havel, majd a pénzügyminiszter, végül pedig a miniszterelnök mellett. A gazdaságpolitika gyakorlati alkalmazásában segítettem nekik. További (gyakran kedves) kötelességem, hogy rendszeresen írjak az ország vezető gazdasági napilapjába a közgazdaságtan gyakorlati, valamint filozófiai aspektusairól – a nagyközönség számára, leegyszerűsítve, közérthető formában, a különböző kutatási területeket összeolvastva. Az így szerzett tapasztalatok révén tanultam meg, hogy a közgazdaságtan egyes oldalainak melyek a korlátai és az előnyei. Ez a hármas skizofrénia (Mi a közgazdaságtan értelme? Hogyan használhatjuk a gyakorlatban? Hogyan köthető össze, jól érthető módon, a többi tudományterülettel?) mindig is bennem volt. És mindezek eredménye, legyen az jó vagy rossz, ez a könyv, amelyet most ön a kezében tart.